

ЕКОЛОГІЧНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА АГРАРНЕ ПРАВО

М. В. Краснова*

ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КОМПЕНСАЦІЮ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ: ІСТОРИЧНИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

Актуальність дослідження питань компенсації екологічної шкоди обумовлена прагненням України адаптувати вітчизняне законодавство до законодавства ЄС, де прийнята Директива ЄП і РЄ від 21 квітня 2004 року № 2004/35/СЕ "Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію заподіяної навколишньому середовищу шкоди". Цей документ врегульовує питання компенсації екологічної шкоди як у межах регулятивних правовідносин, що забезпечують здійснення превентивних компенсаційних заходів, так і в межах охоронних правовідносин, де забезпечується добровільне або ж примусове відшкодування збитків, заподіяних землі, водам, біологічним ресурсам забрудненням небезпечними речовинами.

Питання компенсації екологічної шкоди в юридичній літературі спеціально не досліджувалися. Водночас окремі аспекти відшкодування збитків висвітлені в роботах українських та російських юристів, присвячених: питанням юридичної відповідальності в галузі екології (Ю. С. Шемшученко, В. Л. Мунтян, Б. Г. Розовський, В. І. Андрейцев, В. В. Петров, В. Івакін та ін.); питанням окремих видів юридичної відповідальності в цій сфері (О. С. Колбасов, Н. І. Титова, С. М. Кравченко, Н. Д. Красіліч, В. Д. Басай, І. І. Каракаш, Л. П. Решетник, О. В. Новікова, Н. Г. Нарішева та ін.); питанням міжнародної відповідальності за екологічні правопорушення (Н. Р. Малишева, О. Є. Вилегжаніна, М. М. Бринчук та ін.) тощо.

Компенсація шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу національним законодавством визначається як: а) принцип охорони навколишнього природного середовища; б) гарантія реалізації та захисту екологічних прав громадян; в) обов'язок держави, її органів, підприємств, установ, організацій, громадян-підприємців здійснювати заходи, спрямовані на попередження та ліквідацію наслідків екологічно небезпечної діяльності; г) еколого-економічний засіб впливу на поведінку суб'єктів еколого-правових відносин; д) елемент юридичної

відповідальності цивільно-правового характеру за шкоду, заподіяну природним ресурсам, комплексам, ландшафтам, а також життю і здоров'ю людей внаслідок порушення вимог екологічного законодавства¹.

Об'єктивація та опосередкування у правових нормах компенсації екологічної шкоди як правової категорії відбувається у певний спосіб через усвідомлення окремою людиною та суспільством у цілому необхідності впровадження низки заходів, здатних попередити настання негативних для природного середовища та здоров'я людини наслідків від різних видів господарської діяльності, а також відновити (відтворити) порушений стан природного середовища від такої діяльності чи ліквідувати наслідки негативних для суспільства і навколишнього середовища природних явищ. Така об'єктивація проходить відповідну періодизацію розвитку правових засад у тих джерелах права, де здійснюється опосередкування суспільної необхідності компенсувати шкоду, що виникає у процесі використання природних ресурсів, при здійсненні екологічно небезпечної діяльності чи при виникненні стихійних лих.

При дослідженні генези формування законодавства про компенсацію екологічної шкоди застосуємо загально визнану періодизацію еволюції держави і права на теренах України: I доба — давні часи (до IX ст.); II — староруська доба (IX-XIII ст. ст.); III — польська та австро-угорська доба (XIII-XIX ст. ст.); IV — доба козацької держави (XVI-XVIII ст. ст.); V — російська доба (XVII ст. — початок XX ст.); VI — радянська доба (1917-1991 рр.); VII — сучасна доба (1991-2006 рр.).

Залежно від етапу розвитку суспільства, історично обумовленої правової системи розрізняють різні види джерел права: правовий звичай, нормативний акт, судовий прецедент, договір, загальні принципи права, правосвідомість, наукові ідеї і доктрини, релігійні тексти тощо. Науковці екологічного права зазначають, що: "...в останній час, і передусім в галузі охорони середовища, починають придбавати значення загальні принципи, договори та звичаї"². За таких умов проведемо дослідження формування правових засад компенсації екологічної шкоди в джерелах права від найдавнішої доби до 90-х років минулого століття.

Інтерес до звичаєвого права "продиктований необхідністю вивчення витоків формування права як суспільного явища, дослідження форм (джерел) права, місця серед них правового звичаю, а також вивчення витоків формування національної правової системи..."³. Умови формування положень про компенсацію екологічної шкоди в звичаях, на нашу думку, залежали від ставлення людства до природи як до середовища свого існування, що базувалося на відповідних морально-етичних засад духовності суспільства, які визначаються традиційними звичками. До наших часів дійшли традиції вшанування духів природи, які вважалися помічниками та захисниками людини у повсякденному житті та побуті. Відтак, природні об'єкти мали силу захисту від хвороб, різної біди. Такі традиції збереглися й сьогодні у святі Водохреща, Зелених Святках, святі Івана Купала тощо⁴.

Вважається, що більшість стародавніх народів (єгиптяни, перси, індуїсти тощо) дають божественне пояснення своїм законам. Релігійний світогляд нашого народу в дохристиянські часи, на думку М. С. Грушевського, мав у своїй основі культ природи. Вважалося, що ліси,

¹ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. // ВВР. — 1991. — № 41. — Ст. 546.

² Боголюбов С. А. Экологическое право. Учебник. — М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. — С. 21-22.

³ Толкачова Н. Е. Звичаєве право: Навчальний посібник. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2005. — С. 6.

⁴ Вважалося, наприклад, що набрана на Водохреща з річки опівночі вода — цілюща; вона зберігалась за образами та випадок поранення або тяжкої хвороби. Зелене гілля, пахучі трави, зібрані на Трійцю охороняють житло від нечистих духів, що прокидаються разом із воскресінням природи, — від русалок, мавок, перелісників // Див.: Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. — К.: АВПТ "Оберіг", 1993. — С. 7, 116.

поля, луки є священними, бо в них мешкають боги, вони є місцями моління, тому в них категорично заборонялося смітити, полювати на звірів і птахів, рубати дерева, рвати квіти⁵. Наші предки, обожнюючи природу, молячись язичницьким богам, ніколи не здійснювали жертвопринесень⁶.

У сучасних умовах слід повертатися до формування у людській та суспільній свідомості необхідності не заподіювати шкоди природі, що базуються на релігійних принципах. Як зазначає Р. А. Папаян, "...істинна наука... нічого не видумує, а лише виявляє одвічно існуючі в природі, в тому числі і в житті людського співтовариства, явища, феномени, їх закономірності і суть. Правознавству, якщо воно претендує бути істинною наукою, слід робити те ж саме: виявляти ті правові відносини, які споконвіку були основою функціонування людини і людства". При цьому посилається на Біблію: на питання пророка Ієремії: "За що загинула країна і випалена як пустеля, так, що ніхто не проходить по ній?" — послідувала відповідь Господа: "За те, що вони залишили Закон Мій, який я поставив для них, і не чули голоса Мого і не вчиняли по ньому; а ходили по зятятості серця свого" [Іер. 9. 12-14]. Тому знання основ світобудови, даних у релігійних текстах, світовлаштування, автором якого є Всевишній, вважається цим автором необхідним для тих, чия діяльність — облаштування суспільства⁷.

Релігійні природоохоронні ідеї були покладені в основу більшості пам'яток звичаєвого права. Вже на період існування Шумеру, Вавилону, Древньої Індії в зведених збірках звичаїв цих держав зафіксовані відомості про регулювання відносин щодо відшкодування збитків, заподіяних підпалом поля, вирубкою дерев, кущів, при будівництві, експлуатації та охороні іригаційних споруд та систем, а також зобов'язань із заподіяння шкоди майну або здоров'ю у процесі їх експлуатації. Наприклад, за Законами Хамурапі (ст.ст. 53, 54) передбачалося, якщо людина полінується укріпити гатку (греблю) свого поля ... і гатка (гребля) буде прорвана водою, яка затопить землю общини, то ця людина ... повинна віддати загублений хліб. Якщо вона не зможе чи не схоче віддати свій хліб, то її і її майно слід продати, а срібло розділити між людьми, хліб яких змила вода. Таку ж відповідальність несли й ті особи, які, відкривши водоймище для зрошення свого поля, через необережність затопили сусідське поле. За основу відшкодування брали врожай сусідів. Якщо ж було змито оброблене поле, то винний відшкодував 10 гур зерна за кожен ган⁸.

За традиційним правом Древньої Індії, передбачалися природоохоронні вимоги та відповідальність за їх порушення. "Хто на проїзджій дорозі ... залишить нечистоти — повинен заплатити дві машини у вигляді штрафу ... Хто осквернить ставок, водойму, джерело, повинен очистити його і заплатити штраф першого виду (Архашастра Каутільї, пп. 757, 758)⁹.

Важливими для сучасності є положення традиційного мусульманського, єгипетського права про засади компенсації, в тому числі екологічної шкоди. Так, за Маджаллат Ал-Ахкам Ал-Адлійя: "Шкода не може бути давньою, [оскільки її заподіяння неправомірне]" (п. 7); Вже заподіяна або заподіювана шкода підлягає усуненню [шляхом виключення її причин або компенсації] (п. 20); Належить зазнавати заподіяння приватної шкоди заради запобігання шкоди загальної (п. 26); Більш істотна шкода підлягає виключенню шляхом допущення заподіяння менш істотної шкоди (п. 27); Запобігання пошкодження переважне придбанню вигоди (п. 30); Заподіяння шкоди належить запобігти по мірі можливого (п. 31)¹⁰ та інше. В главі 12 "Замогильний суд Осіріса" Книги мертвих наводиться Перша виправдовувальна промова померлого: "...29. Я не ловив у

⁵ Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11-ти т., 12-ти кн. — К.: Наукова думка, 1991. — Т. 1. — С. 315.

⁶ Див.: Велесова книга. Легенди. Міфи. Скрижалі буття українського народу I тис. до нової доби. — I тис. нової доби / За ред. В. Довгича. — К.: Веселич, 1995. — С. 246.

⁷ Папаян Р. А. Христианские корни современного права. — М.: Изд-во НОРМА, 2002. — С. 1, 112.

⁸ Див.: Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: Навч. посібник. — Львів: Світ, 2001. — С. 46-48.

⁹ Див.: Антологія мирової правової думки. В 5 т. Т. 1. Античний мир і Восточні цивілізації / Нац. обществ.-науч. фонд; Руковод. науч. проекта Г. Ю. Семігін. — М.: Мысль, 1999. — С. 466.

силки птицю богів; 30. Я не ловив рибу богів у ставках її; 31. Я не зупиняв воду в пору її; Я не перешкоджав шлях воді, що біжить; 33. Я не гасив жертвовного вогню в час його; 35. Я не залякував отар у володіннях Бога; 36. Я не чинив перешкод Богу в його виході...”¹⁰.

В римському праві поняття “компенсації” починає застосовуватися у значенні такого способу припинення зобов’язань, крім виконання, як заліку[10, с.154]. Однак римське право “...не вважало компенсацію способом погашення зобов’язання, але трактувало її як питання процесуальне при застосуванні формально-правових засобів. ...Поява компенсації як інституту погашення взаємних зобов’язань між боржником та кредитором ... було наслідком досить довгого періоду розвитку соціально-економічних стосунків... Тому не можна знайти згадку про компенсацію в джерелах перших століть існування римського народу, оскільки економічні умови того часу не могли бути достатньою підставою широкого розвитку торгових обмінів”¹¹.

Традиційна правова думка Київської Русі, базуючись на звичаях слов’янських народів, у багатьох випадках схожих із звичаями інших стародавніх народів Європи (франків, германців тощо), відображалася в окремих договорах з Візантією та в “Руській Правді” — першому кодифікованому акті звичаєвого права. Так звані “екологізовані” правові норми цього документу з’являються у вигляді відшкодувальних та карних заходів щодо осіб, які активними діями заподіювали збитки княжим угіддям — крадіжкою, підпалом, відстрілом, іншим знищенням борті, дерев, звірів і птахів, риби. Поняття компенсації передбачалося лише у випадку вчинення незаконного заволодіння, що вимагало від порушника не лише повернення речі власнику, але й оплати компенсації за користування нею, тобто уроку¹².

Більшість вчених розглядають правові заходи охорони природних ресурсів — бортницьких, хлібних угідь, лісових масивів, рибних водойм — передусім як об’єктів права власності. В нормах-заборонах Руської Правди та Литовських статутів закріплювалися переважно засади кримінальної відповідальності за їх порушення. Новаційним стає запровадження посади ревізора, у нашому значенні інспектора, який мав право “ведомость чинити и сполне а пильне ся о том доведывати, хто за якою справедливостью и яко много служоб людей входы свои мают — в лесы, пущи и дубровы наши” (арт. 39)¹³.

У “Правах, за якими судиться малоросійський народ” (1743 р.), які одержали назву “Кодексу українського права” звичаєвого характеру та були джерелами права козацької держави, достатньо повно, як для того періоду, регулювалися земельні та природоохоронні правовідносини (глави 17-19). Наприклад, за артикулом 4 глави 18, присвяченій рікам, повеням, затопленим товарам, сінокосам тощо передбачалося, що якщо підтоплення виникло внаслідок пошкодження гаток, винна особа повинна була полагодити її та очистити затоплену територію. За артикулом 7 глави 19, присвяченій пущам, лісам, гаям, бортним деревам, звіриним і рибним ловам, лісовим підпалам тощо передбачалося, що “за умисно вчинений підпал у лісі — за наявності доказів — усі збитки спричинені за судовим розглядом і по звичайній правній ціні — заплатити, а понад те за станом шкоди арестом наказать. А за неумисний підпал — обов’язок погасити пожежу” Артикулом 8 визначалося: “Звери дикие хотя мнятся бить всем обще, онакь их в чужих пущахь и грунгах ловить и убивать не надлежит, без дозволения того чий грунтъ...”¹⁴.

¹⁰ Підпригора О. А. Основи римського приватного права: Підручник. — К.: Вища шк., 1995. — С. 235-240, 683.

¹¹ Orzechowski W. Historyczni rozwój kompensacji w prawie rzymskim. — Krakow: Panstwowe wydawnictwo naukowe, Oddzial Uniwersytet Jagiellonski, 1970. — S. 13-14.

¹² Памятники права Киевского государства. Выпуск первый / Под ред. С. В. Юшкова. — М.: Государственное издательство юридической литературы, 1952. — С. 157.

¹³ Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / За ред. В. Д. Гончаренка. — 3-тє вид., перероб. Уклад. В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький. — К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. — С. 61-63.

¹⁴ Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. / К. А. Вислобоков (упор.); Ю. С. Шемшученко (відп. ред. та автор передм.); НАН України. — К., 1997. — 547 с. — С. 308-348.

Період Козацької держави характеризується в цій частині окремими універсалами, ордерами, інструкціями, листівками, декретами, грамотами гетьмана, які були обов'язковими для виконання. Зокрема, Універсалами від 12 листопада 1647 року та від 5 червня 1656 року заборонялося козакам *робити шкоду* (курсив тут і далі — М. К.) в лісах і сіножатях Київського Михайлівського Золотоверхого та Максаківського Спасо-Преображенського монастирів¹⁵.

На території Запорізької Січі встановлювався чіткий порядок користування природними ресурсами, серед якого відповідний інтерес представляють вимоги не рубати “родючі” (плодові) дерева, сире дерево для опалення, а використовувати тільки сухе (лежаче) дерево. Дозволялося брати дерева “без надлишку, щоб і надалі було чим користуватися”¹⁶.

Джерельна база регулювання екологічних правовідносин у добу входження українських земель до складу Російської, Австро-Угорської імперій та Польщі в літературі малодосліджена. Деякі висновки можна запозичити з робіт науковців, які досліджували розвиток екологічного законодавства Росії, найбільш наближеного до екологічного законодавства України¹⁷. Так, аналізуючи відносини суспільства і природи в дореволюційній Росії, можна засвідчити, що утвердження абсолютизму в цілому супроводжується становленням державно-правового механізму регулювання суспільних відносин. В допетровський період регламентація природоохоронної діяльності здійснювалася відповідно до кодифікованих законів універсального змісту (типу Руська Правда тощо), а також “жалованими” указами та грамотами, постановами Земських соборів, рішеннями Боярської Думи, розпорядженнями і наказами. Зокрема, вже з XIV ст. встановлюється заповідний характер оборонних лісових засік (перешкод із зрубаних та скиданих до купи дерев), що служили засобом захисту від набігів татар.

У 1681 р. був прийнятий царський указ, згідно з яким у ясачних місцях (у Сибіру) заборонялося влаштувати пожежі в лісах, щоб “зверь вдаль не бежал и ... ясачному сбору порухи и недоброму не было”. Значне винищення диких тварин Сибіру стало наслідком запровадження російськими завойовниками щодо корінного населення особливого виду податку — ясаку, який справлявся у вигляді пушини, інших цінних решток тварин. У той же час за самим корінним населенням спостерігалось особливе ставлення до природи. Так, полювання у вигляді облави (зегет-аба) здійснювалось усією общиною один раз на рік із наступним розподілом упольованого чи здобутого серед сімей общини. В окремі періоди та на окремих територіях залежно від фактичного природного приросту тварин могли встановлюватися вождями родів заборони на полювання¹⁸.

Для теперішнього часу відповідний інтерес складає період формування національного природоохоронного права. Природоохоронна справа щодо превентивних компенсаційних заходів у межах природноресурсових правовідносин зводилась до такого: 1) правовими нормами встановлювалися лише обов'язки в цій сфері. Так, у Декреті про ліси (1918 р.) встановлювався обов'язок кожного усіма доступними засобами охороняти ліси від от пожеж, потрав, порчі, нападу комах і т. п. (ст. 40). Кожен міг бути залученим місцевою владою до виконання обов'язків по охороні лісів як при суспільних лісових бідах (пожежах, нападу комах), так і в інший час (ст. 41). Ухилення від виконання зазначених обов'язків тягло за собою вжиття заходів впливу за законодавством (ст. 42)¹⁹;

¹⁵ Універсали Богдана Хмельницького / Під ред. В. Смоля. — К.: Альтернатива, 1998. — 338 с. — С. 94, 189-190.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. — Спр. 29. — Арк.9-12; Спр. 270. — Арк. 89 зв.

¹⁷ Див.: Булгаков М. Б., Ялбулганов А. А. Природоохранные акты: от «Русской правды» до петровских времен // Государство и право. — 1996. — № 8. — С. 136-146; Голиченков А. К., Новицкая Т. Е., Чиркин С. В. Очерки истории экологического права: развитие правовых идей охраны природы // Вестник Моск. ун-та. Серия 11. Право. — 1991. — № 1. — С. 50-57.

¹⁸ Див.: Крель М. Охотничье хозяйство и звериный промысел у забайкальских бурят. — Иркутск, 1895. — 31 с.

¹⁹ Тут і далі див.: Об охране окружающей среды: Сборник документов партии и правительства, 1917-1985 г. / Сост. А. М. Галеева, М. Л. Курок. — 3-е изд., доп. — М.: Политиздат, 1986. — 415 с.

2) з 20-х років робляються спроби врегулювати *компенсаційні питання боротьби з природними явищами*, які заподіюють шкоду народному господарству (наприклад, постанова Ради Праці і Оборони від 29 квітня 1921 року “Про боротьбу із засухою”);

3) починаючи з 30-х років минулого століття, запроваджуються прообраз міжнародного *принципу “забруднювач платить”* та засади формування спеціальних природоохоронних фондів. Зокрема, Постановою ВЦВК та РНК РСФРР “Про встановлення в містах та робітничих селищах плати за спуск стічних вод” від 20 серпня 1931 р. вводилась плата за скид неочищених стічних вод, яка встановлювалася виконкомми місцевих рад диференційовано в залежності від кількості стічних вод та ступеня їх забрудненості. Така плата призначалася на будівництво нових, реконструкцію або розширення існуючих систем комунальної каналізації і споруд для очищення стічних вод, а також на заходи по санітарній очистці населених пунктів;

4) за шкоду, заподіяну лісу до винних осіб вже застосовувалися *такси* згідно з Інструкцією про порядок притягнення до відповідальності, затвердженою постановою РНК СРСР від 22 грудня 1939 р. № 2080;

5) якщо органами, які вживали таких заходів певний час були виконками рад або слідчі органи, то починаючи з 60-х років, утворюється *спеціально уповноважений орган державної виконавчої влади*, а саме: Державний комітет Української РСР по охороні природи, який відповідно до Положення про нього, затвердженого постановою Ради Міністрів УРСР від 25 березня 1968 р. № 147, уповноважувався притягати в установленому порядку до матеріальної та адміністративної відповідальності винних у порушенні правил охорони природи, а в необхідних випадках порушувати питання про притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності (пп. “є” п. 4 Положення);

6) у цей період закріплюються *форми і способи* компенсації шкоди, які у сфері використання природних ресурсів були різні. Так, у сфері використання земель встановлювалась відповідальність за погани посівів у колгоспах і радгоспах, яка застосовувалася як засіб захисту права власності на такі посіви та передбачала як саму компенсацію *збитків*, так стягнення штрафу за кожен голову худоби чи птиці. Правилами відпуску лісу на пні в лісах СРСР від 29 червня 1955 р. встановлювалась *неустойка*, яка стягалася з лісогосподарських підприємств, установ, організацій за недодержання в установленій строк умов лісорубних квитків (ордерів), інших порушень та яка визначалася у розмірах, кратних *таксовій* (відпускній) вартості лісу (Розділ VII). Удосконалюється таксова форма компенсації у межах матеріальної відповідальності шляхом визначення їх розмірів та порядку стягнення за шкоду, заподіяну лісовому та рибному господарству різними видами правопорушень;

7) в політико-правових документах, спрямованих на здійснення охоронних заходів щодо окремих природних ресурсів вже починають передбачатися *фінансування* протиерозійних, протипожежних, санітарно-захисних та інших *заходів* за рахунок відповідних бюджетів, а заходи юридичної відповідальності конкретизуються в окремі види (кримінальну, адміністративну, майнову (таксову) тощо (наприклад, Постанова ЦК КПРС та РМ СРСР “Про посилення охорони природи і покращення використання природних ресурсів від 29 грудня 1972 р.).

8) Запроваджуються *компенсаційні гарантії* прав земле- та водокористувачів шляхом встановлення *порядків* відшкодування збитків, заподіяних припиненням або зміною умов такого користування (постанови Ради Міністрів СРСР від 5 квітня 1978 р. “Про відшкодування збитків, заподіяних проведенням водогосподарських заходів, припиненням або зміною умов водокористування” та від 9 серпня 1974 р. № 636 “Про відшкодування збитків землекористувачам і втрат сільськогосподарського виробництва при відведенні земель для державних або суспільних потреб”). Ці акти дозволяли відшкодувати збитки *натуральним* способом суб'єктами, які їх заподіяли за згодою потерпілих осіб;

9) такі положення законодавства вже відповідали *конституційним засадам* про те, що в інтересах теперішніх і прийдешніх поколінь у СРСР здійснюються необхідні заходи для охорони та науково обґрунтованого раціонального використання землі, її надр, інших природних ресурсів, для збереження в чистоті повітря і води, забезпечення відтворення природних об'єктів і покращення оточуючого людину середовища (ст. 18 Конституції СРСР від 7 жовтня 1977 року). Такі заходи за характером слід визнати превентивно-компенсаційними, які часто запроваджувалися щодо природних ресурсів певного регіону у випадках аварійного забруднення природного середовища чи виникнення природних стихійних явищ;

10) відповідно до міжнародно-правових положень була встановлена *відповідальність* власника судна за шкоду, заподіяну забрудненням моря нафтою, іншими небезпечними речовинами, в розмірах, обчислюваних відповідно до чинного законодавства, але не більше суми, яка визначалася із розрахунку фіксованої суми грошей за кожен зареєстровану тонну валової ємності судна. Ця сума не повинна була перевищувати відповідного грошового еквіваленту обсягів розміру компенсації такої шкоди, який у сучасних умовах, особливо в ядерній сфері, відомий як "Спеціальні права запозичення" (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 13 березня 1981 р.). Іншими словами, запроваджувалася майнова відповідальність володільця джерела підвищеної екологічної небезпеки, що базувалася на відсутності вини за шкоду, заподіяну морю, живим ресурсам моря чи здоров'ю людей небезпечними речовинами;

11) значну роль на формування правових засад компенсації екологічної шкоди відіграла *судова практика*, яка вважала відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства, різновидом цивільно-правової відповідальності, однак виділяла особливості, які полягають у специфічних способах визначення розміру майнової шкоди, заподіяної природним ресурсам та яка підлягає відшкодуванню, визначених нормами природоохоронного законодавства, що формувалося²⁰.

Отже, регулювання відносин екологічного характеру в минувшину було досить прогресивним. Такі правові положення про компенсацію екологічної шкоди певним чином вплинули на формування сучасних еколого-правових засад та мають бути запозичені при розробці та впровадженні нових нормативних актів у цій сфері, а також враховані в процесі адаптації національного екологічного законодавства до міжнародного та європейського екологічного законодавства.

²⁰ О практике применения судами законодательства об охране природы: постановление Пленума Верховного Суда СССР от 03.07.1977 г. № 6 // Бюллетень Верховного Суда СССР. — 1977. — № 4.